

Ústav bohemistiky a knihovnictví

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě

<https://www.doi.org/10.17234/9789533792101.13>

Román s jihoslovenskou tematikou v převratové době

Abstrakt: Studie se zaměřuje na román Marie Gebauerové *Rod Jurija Klemenčiče*, vydaný v roce 1918. Jelikož je dějiště prózy umístěno do jihoslovenské (slovenské) části Korutan (do Saviňských Alp), byla reflektována nejen v Českých zemích, ale i ve Slovinsku. Pozornost je věnována vysvětlení rozdílu v českém a slovenském přijetí, jakož i konfrontaci požadavků kritiky a románové ideologie. Ukazuje se, že tato ideologie „přirozenosti“ a fatalismu může být těžko akceptována v převratovém čase, kdy se věřilo, že středoevropské slovanské národy si svou svobodu a štěstí vybojovaly.

Klíčová slova: román, Slovinsko, česká literatura, převrat

Přední slovinský literární časopis „Ljubljanski zvon“ v roce 1918 přinesl na tři pokračování jakýsi *digest* z románu české spisovatelky Marie Gebauerové *Rod Jurija Klemenčiče*, pořízený spisovatelem a překladatelem, absolventem slavistiky na pražské univerzitě, Ivanem Lahem. Jde o překlad několika výňatků propojený převyprávěním děje románu. V doprovodné poznámce překladatel vysvětluje: „podáváme zde několik úryvků, které se nám zdají důležité, protože z nich poznáváme v hlavních rysech dílo, jež odhaluje naše životní a národní slabosti, náš boj a odpor, naši vůli žít a naše budoucí vítězství“ (Lah 1918: 275).

Výběr ukázek – pomineme-li kompozičně prominentní závěr, který tvoří nejdelší celistvě přeloženou část – ukazuje docela zřetelně, co je pro Ivana Laha v románu skutečně důležité: jsou to pasáže, v nichž se konfrontuje slovinský živel s cizím (německým) tlakem, ať už přímo v horském kraji Saviňských Alp, kde se románové děje především odehrávají, nebo ve Víd-

ni, popř. pasáže difamující klerikalismus jako oslabování slovinského národa. Výběr přeložených výňatků je jednostranný, preference zmíněných tematických kruhů je disproporční vzhledem k jejich pozici v románu samém. Je sice logické, že se slovinskému čtenářstvu neprospědkují pasáže popisující horskou přírodu (ačkoliv mají ve stavbě prózy důležitou funkci) nebo popisy života v horské vsi, ale současně jsou marginalizovány též pasáže věnované milostnému životu hrdinů a jejich životnímu tápání. To, co zajímá slovinského čtenáře díla, je tudíž obraz národního zápasu Slovinců v jižních Korutanech, jeho podmínky a zejména jeho vyhlídky. Česká recepce románu tyto otázky přirozeně nepomíjí; nicméně to, co je nejspíš pro slovinského čtenáře nejcenějším prvkem románu, se v českém čtení ukazuje být problémem.

Ivan Lah oceňuje, že Gebauerová věrně popsala lid z hor a že „vidí v zdravém národu jeho lepší budoucnost“ (ibid.). Sympatie k bratrskému slovanskému národu a naději v jeho světlou budoucnost, implicitně románem vyjádřené, česká kritika přirozeně sdílí, a proto shodně s Lahem vítá obraz národní emancipace, který mnohým kritikům připomíná českou situaci před desítkami let. V tomto smyslu je román chápán jako prospěšný. Ale poměrně široce prostupuje kritickou diskusí otázka, zda tato ideová „správnost“ a prospěšnost mohou být dostatečnou kvalitou, a rovněž otázka, zda zobrazení života slovinských horalů je skutečně věrné, zda není deformováno právě autorčinými ideově-didaktickými intencemi. Spojení „věrného zobrazení“ a „optimistického pohledu“, které stojí v pozadí ocenění, jehož se dostalo *Rodu Jurija Klemenčiče* v „Ljubljanském zvonu“, v české kritické rozpravě tak jednoduše nefunguje.

Úvahy o věrnosti zobrazení horského kraje a jeho obyvatel jsou logicky spojeny s odkazem k realismu. K realismu se román sám hlásí svou výstavbou, zejména dvěma velmi výraznými prvky: poetikou přírodních pasáží a kompozicí. Ve významové výstavbě díla hraje zobrazení horské přírody klíčovou roli – bude o tom ještě řeč –, přitom tyto pasáže mají staticky popisný charakter, vstupuje do nich sice prvek smyslového vnímání, ale nikoliv prvek subjektivního prožívání. Jsou jen málo metaforizovány, spíše zde nacházíme metonymie. Interpretace smyslových dat je racionální, nikoliv emocionální. Kompozice je lineární, ačkoliv by sledování osudů několika postav spíše volalo po kompozici pásmové; její náznaky jsou potlačovány chronologií, která potenciální pásmovost rozkládá do chronologicky následných scén, což je ovšem možné jen za cenu dovysvětlení (tyto analepsy mají často charakter vzpomínek postav, aby byl chronologický princip co nejméně narušován). Oba tyto rysy (objektivní popis a chronologická kompozice) spolu velmi úzce souvisejí: oba totiž odkazují k přirozenosti jako principu vládnoucímu v románovém světě.

Události jsou tu jen málo spojovány kauzálními vazbami. Objektivní vypravěč jakoby toliko registruje události, jež se za sebou řadí se stejnou přirozeností, s jakou se proměňuje horská scenérie pod Korošící. Dobová kritika tento způsob výstavby prózy identifikovala jako kronikářský. Je zřejmé, že text realizuje četné rysy subžánru románové kroniky v jeho vrcholné, realistické podobě, ať jde o kompozici, roli plynutí času, nebo o „pulsac[i] mezi relativně uzavřenou, „kronikální“ lokalitou a „světem““ (Janáčková 1988: 245). Avšak současně tato románová kronika realistické tvářnosti je tady částečně obsazena postavami, jež nelze považovat za realistické (netypickými, psychologicky nevěrohodnými...). Jsou to postavy modelované autorčinou didaktickou intencí a/nebo tradicí české moderní prózy – týká se to především dvou bratrů Klemenčičových. Zápas nejstaršího z nich, Petra, s pravidly celibátu je podán – v rámci zvoleného způsobu vypravování – neuvěřitelně, neboť celý jeho příběh je konstruován nikoliv jako osobní drama víry, konvencí a lásky, ale jako ilustrace protipřirozeného charakteru slovinského klerikalismu. Nejmladší z bratrů, Luka, má v románu nejvíce prostoru, a spíše než že by byl obrazem slovinského medika a posléze lékaře, je modelován po vzoru hrdinů českých moderních románů ztracených iluzí: dospívající muž nepadající hledající své místo ve světě a postupně přicházející o své ideály.

Tendence ke kronikářskému, leckdy až etnograficky pojatému vyprávění o osudech horské vesnice se tedy dostává do napětí s tendencí modelovat hlavní postavy a jejich osudy didakticky; to ve svém důsledku rozbíjí výstavbu prózy. Z jedné strany se postavy jeví jako nevěrohodné, z druhé strany se jeví kronikářský postup jako antirománový, mijejí se s pravidly románu jako žánru. Právě „prohřešky“ proti tomu, jaké jsou dobové požadavky na žánr románu, tvoří výraznou linku v české kritické reflexi díla. Čte-li kritika knihu jako zprávu o realitě, oceňuje pozorovatelský talent autorky, její líčení života horského kraje, její etnografické exkursy do specifik slovinských sedláků, kteří se jeví tolik odlišní od českého selství, a samozřejmě i její zarámování příběhu do rámce národnostních střetů v Korutanech a Kraňsku. Toto spojení etnografického pozorování a nacionální tendence ve zobrazení života na německo-slovinské jazykové hranici v Korutanech bylo přitom v české próze tohoto období dobře etablované díky prózám Gabriely Preissové, publikovaným v několika povídkových knihách již od počátku 90. let, ač ty jsou situovány do oblastí severnějších, v nichž německý živel postupně převážil (viz Závodský 1962: 171–174, 212–222).

To, že v dobovém čtení není souvislost románu Marie Gebauerové s povídkami Gabriely Preissové reflektována, můžeme přičíst především dosti

odlišné poetice: zatímco Preissová spoléhá na romaneskní inscenaci dějových zvratů, kronikářská dikce Gebauerové se takovýchto dějových efektů důsledně vystříhává, což podtrhuje „realistický“ charakter textu. Tento charakter „zprávy o skutečnosti“, Preissové v jejích povídkách nedostupný, pak vede k tomu, že v leckterém kritickém referátu není ani zřejmé, píše-li jeho autor o realitě, kterou zná z jiného zdroje, anebo jen o jejím románovém obrazu. Přitom platí, že obraz, který Gebauerová podává, vesměs odpovídá povědomí, které má o slovinských realitách česká veřejnost. Ale současně je zřejmé, že toto není dostatečné, že románový obraz není „namalován“ dobře: kritika očekává právě románový, umělecký obraz všech těch osudů a zápasů na jihu mocnářství, nikoliv věčný, racionalistický, střízlivý.

I pro realisticky zaměřenou kritiku v tomto ohledu *Rod Jurija Klemenčiče* selhává *jakožto román*. Jindřich Vodák, kritik, který zakládá své pochopení literatury jako poznávací činnosti na kritériích věčnosti, jasnosti a logické správnosti, odmítl dílo coby výpověď primárně nerománovou, spíše filozofickou či sociologickou, jíž „chybí vzpruha, jež by nesla stavbu a všemu dávala hlubší, podstatnou platnost románovou“ (Vodák 1918: 1). Nalezeme samozřejmě v okruhu realisticky orientované kritiky soudce méně přísné, kteří dílo přijímají kladně, ač i jim jsou tvarové problémy textu zřejmé. Tyto tvarové problémy („[n]ení to román pevně soustředěné stavby“ [Haškovec 1918: 622]) jsou tady vyváženy pravdivostí díla, ba jsou dokonce pouze symptomem či důsledkem této pravdivosti: „neúměrnosti ve stavbě potvrzují vážnost práce a opravdovost smýšlení“ (Folprecht 1918: 42). Toto ospravedlnění ovšem není možné v jiném než v takovémto realistickém kontextu; jinde stojí anti-románovost *Rodu Jurija Klemenčiče* jako znamení nízké, či vůbec nijaké umělecké úrovně díla. Právě zde – nehledě na ideovou závažnost, etnografickou přesnost či „pravdivost“ díla – vězí zásadní problém Gebauerové v kontextu moderní české prózy a jejího hodnocení soudobou kritikou. Kritika, která slovesné postupy románu odbude jako něco, co stojí „vně literárních přípustností“, která román odmítne jako „dílo venkoncem diletantské“ (Procházka 1918: 46–47), může pak zcela rezignovat na jeho interpretaci, jelikož takovéto dílo jednoduše nesplňuje vstupní podmínky. To se netýká jen Arnošta Procházky v „Moderní revue“ s jeho příslovečným odporem ke všemu všednímu a obyčejnému, ale i F. X. Šaldy, jenž shodně s Procházkou odbývá román jako „dílo diletantčino, neposvěcené uměním a poezií v přísném, vážném smyslu těchto výsostných pojmů“, jako dílo, které prostě „nic básnicky nechce“ (Šalda 1957: 320).

Šaldova recenze je paradoxní svou stylizací jako protestu proti „literárnímu penězokazectví“ soudobé kritiky, údajně vítající román Gebauerové

– byla by to bývala motivace založená na velmi zkresleném čtení kritického ohlasu románu. Polemický furor Šaldova textu má zřejmě jen jednoho konkrétního adresáta (Miroslava Rutteho), a román se zde tak stává toliko argumentem v diskusi úplně odlehle románovému světu Marie Gebauerové. (Tuto diskusi zde nemusíme sledovat.) Podává-li kritika jen hodnocení románu, jímž interpretaci vlastně vylučuje jako zbytečnou, jak to vidíme u Procházky, platí to i pro Šaldu. Přece však zde toto suspendování analýzy a interpretace románového textu není úplné. Šalda různě opakuje a variuje tvrzení, že nejde o dílo skutečně básnické. Jako jeden z důvodů přitom uvádí absenci nějaké zákonitosti, osudové mravní nutnosti v konstrukci dějů – není pro něho možné, aby tato nutnost byla položena jako přírodní zákon. „Příroda‘ to tak káže; ‚život‘ tomu tak chce; nutno se podříditi. To jest celé chudochudé a básnický zcela pusté a mrtvé vysvětlení“ (ibid.: 319).

Tímto odsudkem se Šalda vlastně dotýká ideové osy románu a jeho smyslu. Lze říci, že přírodní/přirozené procesy jsou vsutku hlavní hybnou silou románových dějů. Prosté plynutí času, v němž se tyto děje odehrávají s jakousi samozřejmostí, aby se stejnou samozřejmostí a bez nějakého kompozičního násilí byly odvyprávěny („kronikářsky“) vševědoucím vypravěčem, představuje náležitou prezentaci pohybu světa, v němž skutečně vládnou jen „přirozené“ síly. A stojí-li cos proti nim, brzdí-li cos jejich působení, nejsou to vyšší mravní síly, jež by tak rád viděl Šalda, nýbrž jen a pouze konvence: „Nebylo však možno rázem prolomiti zvyku, na jehož provádění obyvatelé sami lpěli. Jako tak v mnohém a mnohém bude zapotřebí i zde čekati na zasáhnutí vyšší moci, všemohoucího času, který sám zase nejvíc vyrovnává nesrovnalosti, které vyvolal“ (Gebauerová 1918: 301).

Mezi přirozenost, již zde představuje erotická touha, a pokrytecké konvence je zde napjat život všech členů rodiny Jurija Klemenčiče. Patriarcha rodu převrstvil tuto přirozenost, jež je stále připomínána existencí jeho ne manželského syna Poldiho, žijícího nadohled rodového statku, poslušností konvenci, zejména prázdnu, toliko vnějškovou katolickou zbožností. Oproti tomu jeho nejstarší syn, katolický kněz Petr, se řídí svou láskou a odmítá se vzdor tlaku okolí i církevních nadřízených vzdát ženy – vztah se ženou je pro něho důležitější než kněžské poslání a jeho konvenční atributy. V druhé linii, osudů staré Pie Marie Sajovicové, je to jiná přirozená síla: nemoc, která, hubíc mužské členy jejího rodu, ruší všechny její plány, všechno její úsilí, jež se opírá o lidskou pýchu a majetkové zájmy rodové, a další taková síla – ženská erotická touha –, uvrhá nakonec celé její dědictví do cizích rukou.

Takovéto lidské osudy, řízené něčím, co je mimo lidský dosah, jsou korelátém proměn horské přírody pod Korošicí, které jsou také mimo lidský

dosah. Přírodní popisy, jak už bylo řečeno, proto hrají v románu důležitou roli. Jejich situování na počátek jednotlivých kapitol vyjadřuje dominanci přírodních procesů nad lidskými záměry. Jsou zde něčím, co musí být respektováno. „Čas plynul v horské osadě, léta ubíhala; život bral se svým tokem. Roční doby se střídaly a sunuly děje obyvatelů i jejich domoviny“ (ibid.: 254).

Všechny postavy románu se nakonec tak či onak těmto silám podvolí. Pia Maria se smíří s osudem svého statku. („Nebylo v lidské moci zachránit Sajovicův rod. Moc jiná než lidská, nad lidskou stojící, velela jinak. A Pia Maria se pokořila, věříc, že ona moc jedná svým právem“ [ibid.: 313].) Starému Klemenčičovi nezbude než přijmout do rodiny dítě Petra a jeho zemřelé milé. A Luka, postava moderního problematika, nespínajícího ve světě, který mu nerozumí, vzdává se všech svých vědeckých ambicí, vzdává se snu o osobním štěstí a poslušen svého poznání, že lidské zákony nezmohou ničeho proti síle zákonů přírodních, vrací se do rodné vsi, aby žil v souladu s jejím životním rytmem a aby sloužil svým krajanům. Většina postav tak dospívá hořké, ale pokojné a smířené rezignace. Avšak šťastně a pokojně žijí ti, kdož byli od počátku, prosti všech předsudků a pout konvencí, poslušni hlasu přírody – tak jako prostřední Klemenčičův syn Matouš a jeho manželka Franica.

Poslední slovo románu – fatalismus („Život je naším pánem!“ opakuje Pia Maria Juriji Klemenčičovi [ibid.: 315]) – je nepřesvědčivé nejen pro Šaldu, ale i pro další kritiky, kteří věnovali románu svou prohloubenější interpretační pozornost. Karel Sezima se pokusil analýzou románu rekonstruovat autorskou intenci: našel ji v úsilí podat obraz přírody jako „zhmotněného nadosobního řádu“, jehož působením se vše „bezvolně“ vyrovnává. Tuto intenci pak nijak nehodnotí a nepřesvědčivost románu hledá ve „vlažnost[i] autorčina temperamentu“ a didaktické tendenci (Sezima 1918: 458-459). Rovněž Arne Novák zjišťuje, že autorka „nedovede strhnouti“, ale zároveň je zde zřejmá ona šaldovská distance od etických závěrů románu: „pravý básník“ totiž, říká Novák, „stále sleduje a dramatizuje [...] zápas jednotlivcův o štěstí s přírodním řádem“. Pro toho, kdo skutečně tvoří, nemůže mít proto podle Nováka „věčný koloběh“ platnost (Novák 1918).

Kritik mladší generace Miroslav Rutte nahlédl vyznění románu jinak než starší kritikové. Tam, kde Šalda a Novák nenacházejí román individuálního růstu, tvořivého jedince proboujávajícího svůj osud proti tlaku okolí, jež by mohli ocenit, tam Rutte nalézá „teskný optimismus“ – rezignaci hrdinů na osobní štěstí interpretuje jako „pronikání k družnosti“, tedy ke štěstí, jež nebude jen individuální, jež bude prosto sobectví. Právě

tato interpretace, která ovšem nijak neruší kritikovy výtky ke zhroucení románovému tvaru, patrně vyprovokovala Šaldův útok na román; tento střet odkazuje na odlišné chápání tvorby a její „lidskosti“, je svědectvím eroze modernistického konceptu tvorby jako individuálního tvůrčího hrdinství v kritice konce 10. let.

Rutheho interpretační pokus propojit fatalistické ideové poslání díla s novou atmosférou družnosti a lidského bratrství, rodícího se z utrpení světové války, byl výjimečný – a je příznačné, že právě na něj jako na jedinou českou interpretaci se odkazuje také Ivan Lah v „Ljubljanském zvonu“. Avšak *Rod Jurija Klemenčiče* není znamením nové doby, onoho *nového světa*, o němž mladí kritikové na konci desetiletí tak rádi hovoří. Je to spíše román převratné doby, výpověď o rozkladu starého světa patriarchálních zvyků a náboženských konvencí, o hroucení tradičních způsobů, jimiž společnost řídí svůj život. To, že tento rozměr románového textu soudobá kritika pominula a nevěnovala mu svou interpretační pozornost, je jistě dáno – jak bylo řečeno – jen malou ochotou kritiky interpretovat dílo a priori se mýějící s pravidly žánru či literárního umění vůbec, avšak je to dáno také tím, jaké východisko z krize dosavadních mravů Marie Gebauerová nabídla. Česká kritika v roce 1918 se mohla těžko ztotožnit s Ivanem Lahem, že román přináší zdravý životní názor. Idea přirozenosti a poslušnosti přírodních zákonů jen nesnadno hledala rezonanci v situaci, kdy se zdálo, že *nový svět* se rodí z lidského *boje* o budoucí štěstí proti starým řádům. Doba, do níž jediný velký román Marie Gebauerové vstoupil, mu nebyla, nemohla být přízniva: spojení osudů národů s přírodními procesy jednoduše odporovalo atmosféře roku 1918, naplněného přesvědčením, že slovanské národy střední Evropy si na hroutících se starých impériích svou samostatnost a své štěstí vybojovaly.

Prameny

Gebauerová, M. 1918. *Rod Jurija Klemenčiče*. Praha: Jan Laichter.

Literatura

- Folprecht, J. 1918. *Ačkoliv dobře známý...* „Moravsko-slezská revue“, 12. S. 38–43.
- Haškovec, P. M. 1918. *Román Marie Gebauerové...* „Naše doba“, 25, 8. S. 622–625.
- Janáčková, J. 1988. *Román mezi modernami*. Praha: Československý spisovatel.
- Lah, I. 1918. *Rod Jurija Klemenčiče*. „Ljubljanski zvon“, 38, 4, 6, 7. S. 275–283, 406–412, 490–495.

- Masák, E. 1918. *Marie Gebeauerová, Rod Jurija Klemenčiče*. „Hlídka“, 35, 5. S. 317–318.
- Novák, A. 1918. *Selský román ze Slovenska*. „Venkov“, 13, 59. S. 2–3.
- Procházka, A. 1918. *Tituly knih...* „Moderní revue“, 34, 1. S. 45–47.
- Rutte, M. 1918. *Knih o teskném optimismu*. „Národní listy“, 58, 56. S. 1–2.
- Sezima, K. 1918. *Zásady románové kompozice*. „Lumír“, 46, 10. S. 453–462.
- Šalda, F. X. 1957. *Kritické projevy 10 (1917–1918)*. Praha: Československý spisovatel.
- Vodák, J. 1918. *Spisovatelky I*. „Lidové noviny“, 26, 131. S. 1–2.
- Závodský, A. 1962. *Gabriela Preissová*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

The novel with a South Slavic theme in a time of upheaval

The paper focuses on Rod Jurija Klemenčiče (The Clan of Jurij Klemenčič), a novel written by the Czech writer Marie Gebauerová. The plot of the novel, published in 1918, is set in the south Slavic (Slovenian) area of Carynthia (the Savinja Alps), at that time part of Cisleithania and, therefore, the novel received attention not only in the Czech lands but also in Slovenia. Attention is paid to the explanation of differences in the Czech and Slovenian reception of the novel and to the conflict between the demands of literary critics and the ideology of the novel. It is shown that this ideology of "nature" and fatalism is hardly acceptable at the time of upheaval, when it was believed that central European Slavic nations fought for their freedom and happiness.

Keywords: novel, Slovenia, Czech literature, upheaval